

Szarka László: Nemzetiségi mozgalmak, nemzetiségi politika Magyarországon a dualizmus korában

Arra a kérdésre, hogy miért tudott az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezéssel létrejött dualista berendezkedés félévszázadon keresztül fennmaradni, sokan, sokféle választ adtak. Annyi bizonyos, hogy a maga viszonylag rugalmas intézményi, egyeztetési alrendszerével – pl. a tízévenkénti gazdasági kiegyezéssel, a két tagállam költségvetési kvótájának rendszeres felülvizsgálatával, a közös minisztertanács, a delegációk egyeztetési mechanizmusaival – a dualista állammodell képes volt stabilizálni a birodalom belső viszonyait. Ugyanakkor a Lajta két oldalán – az osztrák **Ciszlajtániában**, illetve a Szent István koronájának országait jelentő **Transzlajtániában** – egymástól eltérő folyamatok indultak el, amelyek nem a Monarchia integrációjának irányába hatottak. Ezek közt például a Birodalom két részében egyaránt jelenlévő nemzetiségi feszültségek eltérő kezelése, az osztrák és a magyar nemzetiségi politika egyre élesebben elkülönülő eszközrendszere és céljai nyomán jelentős különbségek alakultak ki 1867 után.

Ausztriában az olaszok és a szláv nemzeti társadalmak nyelvi, kulturális, oktatási jogai folyamatosan bővültek. Emellett a nem osztrák nemzeti közösségek politikai jogait is időről időre fejlesztették: előbb a különböző lokális, regionális és tartományi keretek közt, majd az általános választójog 1906. évi bevezetésével egész Ciszlajtániában elhárult az egyik legnagyobb akadály a nemzeti mozgalmak politikai érdekérvényesítése elől. Ezzel szemben Magyarországon a nemzetiségi jogkiterjesztés folyamata az 1868. évi nemzetiségi törvény elfogadása után megállt, és a 19-20. század fordulójának évtizedeiben határozottan negatív irányba fordult.

A Monarchia, s azon belül a Magyar Királyság nem domináns nemzeti mozgalmi egymástól különböző fejlődési és fejlettségi fokon álltak. Ez nagyban meghatározta az egyes nemzeti mozgalmak lehetőségeit. Az osztrák-lengyel, illetve a magyar-horvát szubdualisztikus megoldások jótékony hatását jórészt csak a két érintett nemzet érezte. Emellett nem jártak, nem járhattak eredménnyel az **ausztroszláv** fogantatású **trialista** elképzelések, sem pedig a többi nemzetiség autonómiatörekvései. A magyarországi nemzetiségi mozgalmak, köztük a különböző koncepciókat kialakító szlovák mozgalom számára a kiegyezés korának 1910-es éveikig tartó döntő részében a **soknemzetiségű Magyar Királyság** jelentette azt a politikai keretet, amelyen belül a nemzeti emancipáció lehetőségeit kereste.

A dualizmus kori magyar kulturális, politikai és államnemzet fogalmát, a sokrétegű korabeli magyar nemzeteszme alapját 1868: XLIV. számú nemzetiségi törvény rögzítette. A „nemzetiségi egyenjogúságról“ Eötvös József és Deák Ferenc által formába öntött törvény preambuluma sokat idézett definíciója szerint „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja...”

Az 1861. évi országgyűlés nemzetiségi bizottság végül záró jelentésében már leszögezte, hogy a nemzetiségi autonómiák ellenében az ország egységének szavatolását tartja fontosabbnak. „...Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik, és (...)az országban lakó minden népek, név szerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz, sat. - egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.”

Az 1868 végére elkészült nemzetiségi törvény filozófiai alapvetéseként Deák a magyar politikai nemzetet mint "az összes nemzetségeknek mint politikai nemzetnek egységét"

kezelte: "... míg alkotmányunk fennáll, addig míg az fenntartatik, amint fenntartani mi sürgetjük, addig Magyarországon **politikai nemzet** is csak egy van, s ez a politikai nemzetiség éppúgy magában foglalja a románokat, mint a magyarokat, éppen úgy a szerbeket, mint a tótokat."

A nem magyar nemzeti társadalmak önálló közösségként való elismerésének, közösségi jogaik garantálásának megtagadásával a dualizmus kori Magyarországon a gyakorlatban is beszűkültek azok a nemzetépítési lehetőségek, amelyek optimális esetben a soknemzetiségű ország **belső föderalizálódásához**, egy konszociális nemzetiségpolitikai modellhez vezethettek volna. Ahelyett azonban, hogy az 1868. évi törvény nyelvi, oktatási, kulturális jogaira, az egyesületi jogokra támaszkodva a nem magyar nemzeti mozgalmak saját autonómiájukat kultúrájuk, oktatásügyük, anyanyelvi közigazgatásuk fejlesztésével valamilyen önkormányzati modell irányába fejleszthették volna, a nemzetiségi törvény paradox módon inkább a magyarosító szándékok felerősödéséhez vezetett.

Az osztrák-magyar kiegyezést követő fél évszázadban valamennyi jelentősebb magyarországi magyar politikus, miniszterelnök, miniszter, pártpolitikus szembesült a felerészben nem magyar népességű Magyarország nemzetiségi mozgalmainak aktivizálódásával. A nagyromán, a délszláv és a cseh-szlovák egységtörekvések, az ország egyre inkább külpolitikai kihatású nemzetiségi problémái folyamatosan foglalkoztatták és aggodalommal töltötték el a magyar politikai közvéleményt. Magyarország öt nem magyar "országos nemzetisége" közül a románok, szlovákok és a szerbek az egész nemzeti közösségükre kiterjedő, ellenzéki politikai mozgalmakat építettek ki. Ez a három nem magyar nemzeti társadalom, a maguk nemzeti politikai pártjaiban testet öltő érdekképviseleti és emancipációs küzdelmével a vizsgált ötven év alatt, egészen az első világháborúig - a soknemzetiségű Magyarországon belül igyekeztek biztosítani nemzeti közösségük nyelvi-kulturális és politikai egyenjogúsítását.

Politikai programjaik lényegét saját nemzetiségi közösségeik szellemileg-gazdaságilag önálló, regionálisan elkülönülő nemzeti társadalommá szervezése és emancipációja, az általuk lakott **etnikai régiókon** belüli politikai mozgástér kiharcolása és biztosítása jelentette. Míg azonban a román és a szerb nemzeti mozgalom számára **ortodox nemzeti egyházaik** széleskörű vallási, kulturális és oktatási autonómiája mindvégig megfelelő háttérrel, menedéket és bázist jelentett a magyarosító tendenciákkal, törekvésekkel szemben, a szlovák nemzeti mozgalom semmilyen autonóm testületi háttérrel nem rendelkezett, ami az asszimilációs veszteségekben éppúgy megmutatkozott, mint az anyanyelvi oktatási intézményhálózat gyors ütemű leépülésében.

A nemzetiségi törekvések szempontjából a magyarországi parlamenti választási gyakorlat teljességgel kontraproduktívnak bizonyult. Az 1877-ben alakult **Szlovák Nemzeti Párt** a román és a szerb nemzeti pártokhoz hasonlóan az 1880-1890-es évtizedekben tudatosan a politikai passzivitást vállalta. Paradox módon társadalmi bázisa ezekben az évtizedekben is folyamatosan nőtt és erősödött. A századforduló éveiben – a nemzetiségileg tudatos értelmiségi és más középosztályi, illetve birtokos paraszti rétegekre támaszkodva – a három szóbanforgó nemzeti mozgalom és nemzeti párt azután radikális politikai megnyilvánulásokkal, erőteljes választási aktivitással és külső szövetségkereséssel fejezte ki elégedetlenségét a magyar kormányzati és vármegyei nemzetiségi politikával szemben.

Ugyanakkor a nemzetiségi mozgalmak vezetőinek többsége az első világháború kirobbanásáig, sőt néhány kivételtől eltekintve egészen a világháború utolsó hónapjaiig bizonyos feltételek teljesülése esetén készek lettek volna a magyar kormány képviselőivel tárgyalni és közös megoldásokat keresni. Ezek közt a feltételek közt a századforduló évtizedeiben egyértelműen az 1868. évi nemzetiségi törvényben biztosított nyelvhasználati és kulturális jogok biztosítása, a törvény betartása vált a legfontosabb nemzetiségi követeléssé, ugyanis a magyar kormányzati politika ekkorra már a törvény

felszámolását mérlegelte. A nemzetiségi szempontból igazságosabb választójogi rendszernek, valamint a nemzetiségek helyi, megyei és országos politikában való fokozottabb részvételének a biztosítása természetesen folyamatosan hasonló horderejű nemzetiségi követelésnek számított.

A dualizmus kori magyar kormányok kivétel nélkül olyan eszközrendszert igyekeztek kialakítani és működtetni a nemzetiségi kérdés kezelésében, amely fölöslegessé tette a nemzetiségi pártokkal való együttműködést. A Tisza Kálmán-kormány (1875-1890), vagy Bánffy Dezső vezette kormány (1895-1899) a "kemény kéz" politikáját látták célravezetőnek, a Wekerle-féle koalíciós kormány a nemzeti kirakatpolitikát tartotta célravezetőnek. A korszak magyar kormányai - Tisza István kifejezéseit használva - a nemzetiségi kérdéstről tudni sem akaró "magyar kir. struccpolitikával", illetve a "tyúkszemrehágás" kicsinyes retorzióival próbálták orvosolni az ország egyre nyilvánvalóbb nemzetiségi problémáit. Még a nemzetiségi kérdés valódi súlyát kezdettől fogva felismerő Széll Kálmán és Tisza István is elegendőnek hitte-látta, ha kormányaik a román-, szlovák-, szerb-, német-, ruszinkérdést egy-egy problémára korlátozva rövid távú intézkedéssorozattal igyekeztek kezelni.

A kiegyezés kori magyar kormányzati nemzetiségi politikában a regionális gazdasági akciók bizonyultak a leghatásosabb pozitív intézkedésnek, de ezek tényleges megvalósítására valójában igen kevés erőt, pénzt és időt fordítottak. Talán a legsikeresebbnek a nemzetiségi régiók ellátási, foglalkoztatási gondjain enyhíteni igyekvő különböző kormányzati akciók – például a Földművelésügyi Minisztérium által irányított úgynevezett **hegyvidéki rutén és szlovák akciók**, a nevezett régiókra kiterjedő, átfogó agrárprogram bizonyult.

Emellett a nemzetiségi egyházak hierarchiájával kialakított folyamatos munkakapcsolatoknak volt időről-időre rendkívül nagy jelentősége. A magyar kormányok az 1868. évi XLIV. nemzetiségi törvény eredeti deáki-eötvösi szellemének megfelelő, jogokban osztozkodó, disztributív nemzetiségpolitikai gyakorlatot a görögkeleti román és szerb egyházak autonómiájának tiszteletben tartásával tudták egyedül többé-kevésbé következetesen fenntartani. A korszak magyar kormányai egyébként a nemzetiségek minden más autonómiaigényével szemben értetlenül álltak, mi több a községi, s még inkább a megyei közigazgatás törvény által szavatolt nemzetiségi nyelvhasználatában is egyre gyakrabban a jogkorlátozás és jogmegvonás (restrikció) eszközeihez folyamodtak.

A nemzetiségi jogok kezelésében egyre inkább a **restrikció** vált uralkodó gyakorlattá. Igaz a Bánffy-kormány és az 1906-1909 közötti Wekerle-féle koalíciós kormány nemzetiségpolitikai vesszőfutásának emlékére a Széll-, illetve a Khuen-Héderváry- és a második Tisza-kormány megpróbálta a részleges engedelményekkel - egyfajta **koncesszív nemzetiségpolitikai magatartással** - feledtetni.

A dualizmus korának második felében a kormányzati politikában a restrikció, s némely vonatkozásban, különösen az állami népiskolák és a felsőszintű oktatás terén, valamint a nemzetiségi egyesületek engedélyezésében, működési feltételeik megteremtésében és biztosításában egyre inkább a diszkrimináció eszközei is megjelentek a magyar kormányzati nemzetiségi politika eszköztárában. A korabeli magyar kormányok a parlamenti erőviszonyok számukra megnyugtató állapotából kiindulva téves nemzetiségpolitikai stratégiát követtek. Az ország lakosságának felét alkotó nem magyar nemzetiségi társadalmak fejlődési irányát félreismerve a magyar nemzetállam megteremtésének érdekében a politikai és a grammatikai asszimilációt próbálták felgyorsítani.

Ezt szolgálták a nemzetiségi törvény betűjével és szellemiségével szemben az országgyűlés kormánypárti liberálisai és ellenzéki függetlenségijei által egybehangzóan elfogadott magyarosító célzatú oktatási törvények, valamint a "községi és egyéb helynevekről szóló" 1898. évi IV. sz. törvény intenciói, a nemzetiségek állami anyanyelvi iskolahálózatból

való kizárását célzó intézkedések. Mi több a cseh-szlovák, délszláv és nagyromán egységmozgalom a magyarországi szlovák, szerb, román gyermekek cseh- és morvaországi, szerbiai, romániai iskoláztatásának, különböző kulturális támogatási formák megszervezésével éppen a századfordulón kapott új lendületet.

A nem magyar nemzeti pártoknak, így a szlovákoknak is garantált parlamenti helyeket ígérő **1910. évi választási nemzetiségi paktumnak** – a Tisza István vezette – Nemzeti Munkapárt részéről történt megszegése után rövid ideig úgy tűnt, az ellenzéki nemzetiségi mozgalmak és az új munkapárti kormányok közt nem igen lesz mód a közvetlen tárgyalásokra. Szlovák részről például ekkor fogalmazódtak meg először azok a taktikai elképzelések, amelyek a magyar kormánnyal való kapcsolatkeresést már csupán mint a nemzetiségi kérdés megoldását célzó lépések egyikét jelölték meg. Emellett vagy ehelyett a magyar parlamenten kívüli ellenzékkel, a trónörökösrel és az országon kívüli erőkkel, a “fajrokonokkal” való együttműködés alternatívái is nyíltan megjelentek.

Tisza második miniszterelnöksége kezdetén több alkalommal jelezte, a románokkal folytatott tárgyalások eredményeit az ország többi nemzetisége esetében is érvényesíteni kívánja. Érthető tehát, hogy az egész magyarországi politikai közvélemény figyelmét magára vonták a miniszterelnök erőfeszítései. A magyar kormányzati nemzetiségi politikának az elemzésében magyar részről többször is felmerül annak hangsúlyozása, hogy mind a közigazgatási, mind pedig az oktatási politikában nem annyira az asszimilációs, sokkal inkább a modernizációs szándékok voltak a meghatározóak. A kiegyezés kori magyar állam e tekintetben valóban a 20. századi nemzetállamok előfutáraként viselkedett: a centralizált, hatékony államigazgatás szempontjából az egynyelvű és ráadásul lojális apparátust tekintette igazán üdvöztetőnek és elérendő célnak. Hasonlóképpen a modernizáció és magyarosítás kettőssége figyelhető meg a magyar kormányok nemzetiségi oktatáspolitikájában is. Az **Eötvös-féle néptörvénytől** a lex Apponyiig terjedően az összes fontos oktatási törvény egyszerre próbálta korszerűsíteni az oktatási infrastruktúrát és tartalmat, ugyanakkor valamilyen formában hozzájárulni ahhoz is, hogy az állami támogatás fejében az iskolai magyar nyelv tanítása is hatékonyabbá váljon. Örök dilemmája ez a nemzetállami kisebbségi oktatásügynek.

A dualizmus korában a soknemzetiségű Magyar Királyság kormányai a kiegyezés által biztosított héttérrel nemzetállami irányába terelték az ország nemzetiségi politikáját. Ez az asszimilációs közigazgatási, oktatási és kulturális politikában éppúgy megjelent, mint az 1868. évi nemzetiségi törvény által megteremtett nyelvi jogi bázis fokozatos leépítésében. A nemzetiségi reakciók súlyát, jelentőségét a magyar kormányok későn és rosszul mérték fel, s ezért a századforduló után bekövetkezett nemzetiségi aktivizálódással szemben már nem tudtak érvényes és vonzó ellenalternatívát kidolgozni.